

Důvěra v právo jako vyjádření vztahu společnosti a práva

prof. JUDr. PhDr. MILOŠ VEČEŘA, CSc.

Masarykova univerzita, Právnická fakulta

DOI: <https://doi.org/10.24132/ZCU.METAMORFOZY.2024.53-68>

Abstract

The phenomenon of trust is reflected not only in the field of interpersonal relations, but also in the sphere of trust in law, social institutions and society. Trust in law can be understood as the reliance of legal persons and society on justice and the functionality of law as a system of legal norms and legal relationships. It expresses the belief and recognition of law as a means of functional organization of the affairs of individuals, social groups and society. Trust in law is a part of individual, group and social legal consciousness and contributes to the acceptance of the law and its legitimacy in society. It represents one of the prerequisites for the functioning of a democratic state as a rule of law.

Keywords: trust, trust culture, law, trust and law, legal certainty

Fenomén důvěry jako nepominutelná podmínka lidského soužití provází lidská společenství od nepaměti, od archaických společností, přes tradiční společnosti, moderní společnosti až po dnešní pozdně moderní společnost. I když mechanismus důvěry zůstává stejný, projevy a formy důvěry se s proměnami společnosti mění. V moderní a současné pozdně moderní společnosti téma důvěry neztrácí na důležitosti, ale právě naopak. Významný německý právní filosof Niklas Luhmann v roce 1979 publikoval vlivnou práci „*Trust and Power*“, ve které charakterizoval důvěru a moc jako dva z nejdůležitějších konceptů, které drží sociální systém pohromadě a umožňují mu se vyvíjet. Problém důvěry vztáhl ke komplexitě a nejistotě jako charakteristikám současné společnosti. Ukázal, že důvěra není obsoletní agens sociálních vztahů typický pro tradiční společnost, ale naopak nabývající na důležitosti s rozvojem moderních sociálních forem.

Otázka důvěry se stává jedním z charakteristických rysů moderní a pozdně moderní společnosti.

Akcelerace společenských proměn mění roli důvěry v jednotlivých oblastech sociálního života a v celé společnosti. Téma důvěry se dostává do pozornosti společenských věd. Je blízké sociologům, kteří se zaměřují na sociální aspekty důvěry a její společensko-politickou dimenzi. Důvěru tematizuje filosofické, ekonomické a politické myšlení. Problematika důvěry se promítá i do právně teoretického uvažování. Důvěra se upíná nejenom k jednání jiných jedinců, ale i k činnosti sociálních institucí včetně práva jako univerzální instituce společnosti.

Důvěru v právo lze chápat jako obecné spoléhání jedinců a společnosti na právo, které vystupuje především jako systém právních norem a právních vztahů, současně ale působí i jako garant sociálních hodnot. Důvěru v právo lze vnímat ve dvou rovinách:

- jako důvěru ve spravedlnost a správnost jednotlivých právních norem a právního systému jako celku;
- jako důvěru, že právo bude ve společnosti realizováno stejně, rovně vůči všem právním subjektům.

Tyto dvě roviny důvěry v právo lze shrnout v obecném právním principu právní jistoty, jehož těžiště spočívá ve tvorbě a aplikaci práva. Obě tyto roviny důvěry v právo představují základní předpoklad umožňující naplňovat hlavní účel práva, jenž lze spatřovat v zajišťování pokojného soužití lidí. Hans Kelsen (1961, s. 14) to ve své normativní teorii práva výstižně vyjádřil konstatováním, že relativně trvalou existenci právního řádu lze očekávat pouze tehdy, pokud tento zabezpečí sociální mír pro jeho subjekty na relativně trvalých základech.

Důvěra a kultura důvěry

Vymezení důvěry není snadné, i když se s ní setkáváme v každodenních sociálních vztazích. Fenomén důvěry je spojen s nejistou situací, kterou nemůžeme zcela kontrolovat a určovat její průběh. Jde zejména o způsob jednání jiných subjektů nebo o nedostatek informací o budoucím vývoji sociální situace. Anthony Giddens (1998, s. 37) souhrnně dovozuje, že důvěra spočívá v důvěřování ve spolehlivost osoby nebo systému týkající se určitého souboru výsledků

nebo událostí. Piotr Sztompka (1999, s. 25) dospívá k nejobecnější definici důvěry: „*Důvěra je sázka na budoucí nahodilé činy ostatních*“.

Čeština spojuje očekávání příznivého průběhu takových nejistých situací s výrazem důvěra. Angličtina české označení důvěra vystihuje širěji třemi výrazy vyjadřujícími rozdílný základ spoléhání na příznivý výsledek dané situace. Jde o pojmy „*trust*“, „*confidence*“ (důvěřivost), případně ještě třetí pojem „*hope*“ (naděje). Všechny tyto tři pojmy vyjadřují stav, kdy jsme postaveni před nejistou situací, příznivý výsledek však zakládají na jiném mechanismu průběhu této situace.

Důvěra (*trust*) je spojena se stavem kdy kalkulujeme a jednáme v situaci, která je nejistá nebo spojená s určitým rizikem, že náš propočtení nemusí vyjít. Důvěřování je hlavní myšlenkovou strategií v této nejisté situaci, kterou nemůžeme přímo ovlivnit a kontrolovat. Na rozdíl od *confidence* a *hope* je ale náš přístup aktivní, kdy předvídáme jak postupovat a podle toho jednáme. Při jednání s lidmi si vytváříme očekávání jejich budoucího jednání a podle toho směřujeme další naše jednání (Sedláčková, 2012, s. 40). Tato očekávání jsou založena jak kognitivně, tak i emocionálně a morálně.

Confidence (důvěřivost, jejímž opakem je nenaplněná víra, pochybnost) znamená silné spoléhání nebo v určitém rozsahu ospravedlněná víra, že se něco chtěně určitě stane nebo naopak k tomu rozhodně nemůže dojít (Keller, 2009, s. 107). V *confidence* jde o emočně posílené, obvykle spíše pasivní očekávání určitého vývoje. Např. o víru, že zločinec v probíhajícím trestním řízení bude určitě odsouzen.

Naděje (opakem je rezignace) vyjadřuje pasivní přístup k takové situaci s neracionálně ospravedlněným pocitem, že se věci vyvinou příznivě, např. naděje ve výhru v loterii, v nenaplnění nepříznivé předpovědi apod.

Mezi uvedenými třemi v angličtině používanými výrazy pro důvěru je vnitřní spojitost a napětí. Naděje má blízko k víře s očekáváním, že daná situace dobře dopadne. *Confidence* má hluboké historické a kulturní kořeny, souvisí s určitým dlouhodobým skupinovým sociálním kapitálem. Důvěra vychází podle Jana Kellera (2009, s. 108) z mentality kupecké směny formalizované v teorii racionální volby. V češtině tyto tři anglické výrazy pro důvěru vyjadřujeme jedním termínem důvěra a vnitřní obsah vystihujeme obvykle ze souvislostí dané situace.

Stav nedůvěry, který je v protikladu k interpersonální a institucionální důvěře, je v angličtině vyjadřován výrazy „*distrust*“ a „*mistrust*“ (Sztompka, 1999, s. 26). Jejich rozdílnost spočívá v mechanismu jejich fungování. *Distrust* vyjadřuje něco více než jen pouhou nedůvěru, předznamenává stav větší intenzity

nedůvěry vyplývající ze zkušeností nebo spolehlivých informací spojených s negativním očekáváním. Mistrust vyjadřuje nedostatek důvěry projevující se v pocitu nejistoty, nevěry a neklidu vůči někomu nebo něčemu, nedostatek jasných očekávání spojených s váháním zavazovat se k něčemu. Někteří autoři upozorňují na asymetrii mezi důvěrou (trust) a nedůvěrou v poloze distrust. Nejde jen o dvě jednoznačná opozita. Asymetrie nespočívá jen v jejich opačném významu, ale v jiné motivaci při rozhodování, zda zvolit důvěru nebo distrust. Opuštěná důvěra může mít za následek značné ztráty když zablokuje ustavení dlouhodobých vztahů. Vsazení na důvěru je proto jistější než naopak (Hardin, 2002, s. 91).

Z rozdílného vymezení důvěry lze dovodit nezbytnost rozlišování dvou základních okruhů důvěry, a to důvěru v rovině interpersonálních vztahů a důvěru institucionální. Rozlišování mezi důvěrou individuální (interpersonální) a institucionální, kam patří i důvěra v právo, je ale pouze relativní. Za důvěrou v instituce se v určité míře skrývá zároveň důvěra v jedince, které osobně známe nebo k nimž chováme úctu, a kteří nám danou instituci personifikují. Z institucionální důvěry se někdy vyděluje důvěra systémová vyjadřující vztah ke společnosti jako celku, k národu apod.

Důvěru v sociálních vztazích lze chápat i jako určitou kulturní normu, která je navázána na hodnoty dané společnosti formující se v dlouhodobém horizontu nebo i celých generací. Kulturní základ důvěry nespočívá na důvěryhodnosti jednotlivého jedince, ale jde o vlastnost sociálních seskupení, jimž lze důvěřovat a jsou důvěryhodná. Důvěra se utváří z převažující zkušenosti jako sociální fakt a ustaluje se jako typická kultura důvěry daného sociálního společenství, národa, společnosti apod. Je výrazem dlouhodobého vývoje jako produkt nesčetných aktivit jedinců a sociálních skupin a společenských situací a událostí a navazuje na dosaženou úroveň kultury důvěry utvářené v minulých historických obdobích. Reflektuje tak určitou vytvořenou dlouhodobou tradici důvěry ve společnosti. Vedle historické tradice je kultura důvěry ovlivňována aktuálními podmínkami společenského vývoje a aktuální situací důvěry ve společnosti. Dlouhodobá tradice kultury důvěry může být dramaticky přerušena diskontinuitou společenského vývoje, jak tomu bylo u nás v důsledku čtyřicetiletého komunistického režimu.

Kultura důvěry neprostupuje stejně do všech okruhů důvěry, zejména je třeba vnímat rozdílnost průniku důvěry do oblasti interpersonální důvěry a do sféry institucionální důvěry. Navíc některé studie ukazují, že míra interpersonální důvěry i důvěry v instituce je především otázkou jednotlivců a ne celých společností (Sedláčková, 2001, s. 95). Sztopka v této souvislosti formuluje

model utváření kultury důvěry (1999, s. 120). Výchozí agens tohoto modelu je vklad důvěry lidí do sociálního jednání, přičemž tento vklad je ovlivněn jak jejich osobními charakteristikami, tak strukturou jejich jednání. Ve Sztompkově modelu utváření kultury důvěry figurují čtyři proměnné a jde o proces, který má cyklický charakter:

1. Výchozí proměnnou je existující tradice individuálního a kolektivního jednání, rozhodování a voleb v rámci možností poskytovaných existujícími strukturami.
2. Druhou etapu reprezentuje průběh sociální praxe představující výstupy osobních charakteristik aktérů a existující strukturální příležitosti.
3. Třetí proměnnou představuje strukturální kontext ovlivňující formování probíhající praxe.
4. V poslední etapě strukturální efekty minulé praxe krystalizují do podoby tradice. Tato výstupní tradice se stává výchozí proměnnou pro další etapy vývoje budoucí kultury důvěry.

Téma důvěry a kultury důvěry sugeruje představu jednotné ucelené společnosti. Společnost je však bohatě strukturovaná a sociální situace jedinců, jednotlivých sociálních vrstev a sociálních seskupení je rozdílná a mění se. Změny sociální struktury společnosti, které se promítají do kultury důvěry, se v posledních několika desetiletích týkají zejména postavení středních vrstev společnosti. Oproti druhé polovině 20. století, kdy střední vrstvy hrály ve společnosti významnou roli při reprezentaci společnosti, je jejich postavení v posledních desetiletích znejistěno, což se projevuje i v určité krizi kultury důvěry ve společnosti. Podrobně se v této souvislosti postavením a rolí středních vrstev zabývá Jan Keller (2000, s. 94).

Zobecnění stavu důvěry přispívá ve společnosti k utváření kultury důvěry. Převažující kultura důvěry činí společnost méně konfliktní, více předvídatelnou a stabilní, přispívá k pocitu existenciálního klidu a bezpečí. Posiluje respekt k právu a jeho dodržování. Opačný stav rozpadu kultury důvěry, spojený zejména s procesy anomie ve společnosti, vede k vytváření kultury nedůvěry, označované i jako kultura cynismu (známá např. z období prohibice v USA). Vznik kultury nedůvěry posiluje změna strukturálních podmínek jako jsou radikální sociální změny, neprůhlednost sociální organizace, hodnotová a normativní anomie, či uzavřenost drah sociální mobility. S kulturou nedůvěry je spojena atomizace společnosti, všeobecná nedůvěra a nestabilita sociálních vztahů.

Stav důvěry a kultury důvěry se dotýká funkčnosti politického systému a role práva ve společnosti. Důvěra je předpokladem politického systému a zároveň je produkt politického systému určitého typu. Bez určité míry důvěry se nemůže obejít ani fungování některých základních principů demokracie a některé demokratické praktiky jsou na důvěře přímo založeny. Důvěra vytvářená demokracií napomáhá udržování demokracie a demokracie je považována za politický systém, který nejvíce přispívá ke vzniku důvěry ve společnosti (Sztompka, 1999, s. 139). Stav kultury důvěry ve společnosti se významně dotýká i fungování právního systému a charakteru právních vztahů.

Revitalizace důvěry v pozdně moderní společnosti

Důvěra jako společenský agens byla vždy součástí sociálních vztahů na mikro-sociální i makrosociální úrovni a stala se nutně předmětem vědeckého zájmu generací filosofů (Thomas Hobbes, John Locke aj.) a tématem sociologických analýz od založení sociologie jako vědy. Od 70. let minulého století můžeme pozorovat významný nárůst zájmu o problém důvěry se zaměřením na systematizaci tématu důvěry, včetně důvěry vztahované k právu. Rekapitulaci prací, které se věnují tematice důvěry podrobně shrnuje práce Markéty Sedláčkové (2012, 271 s.). Zvýšená poptávka po důvěře není náhodná, souvisí se změnami, kterými prochází moderní společnost. K pochopení zvýšené pozornosti věnované otázkám důvěry ve společnosti je třeba se zastavit u sociálních souvislostí projevů krize důvěry ve společnosti.

Proces sociálních změn v oblasti sociálního, politického, ekonomického a právního života je výrazem širší transformace moderní společnosti (modernity) a ve svých konturách nejde o proces jednoznačný (Maršálek, 2018, s. 27). Anglický sociolog Anthony Giddens zasazuje koncept důvěry do širšího rámce diskontinuity a nespojitosti moderní (pozdně moderní) společnosti a společnosti tradiční. Došlo k vyvázání sociálních systémů z reflexivního uspořádání a přeuspořádání sociálních vztahů, k vytržení sociálních vztahů z místních kontextů interakce (Giddens, 1998, s. 23). Došlo k umocnění modernizačních trendů a změny spojené s modernizací neznamenají jen pokrok, ale i řadu externalit, které ohrožují sociální soudržnost, mezilidskou kooperaci i interpersonální důvěru. V pozdně moderní společnosti neexistuje stabilní sociální svět, v němž ubývající důvěra nemůže poskytnout potřebnou ochranu proti existenčním obavám.

Podstatnými znaky současných společností je nepředvídatelnost a nahodilost. Rostoucí sociální a technologická komplexita přináší nové problémy a rizika. Ulrich Beck charakterizuje dnešní pozdně moderní společnost jako rizikovou společnost. Riziko lze podle Becka definovat jako systematický způsob nakládání s nebezpečnými nejistotami, jež vyvolává sama modernizace (2004, s. 29 an). Otázky jak nakládat s riziky, jak je eliminovat a jak jsou vznikající rizika ve společnosti přerozdělována se stávají ústředním tématem moderní společnosti. Nikdo si před riziky nemůže být jistý, teoreticky postihují všechny, nejsou však přerozdělována rovnoměrně. Zranitelnost společnosti má tendenci vzrůstat a Beck v řadě svých prací dospívá k teorii reflexivní (post)modernizace, tedy k poznání, že moderní a pozdně moderní společnost se mění i v důsledku reflexe sebe sama (2007, s. 38). Ke stejnému závěru dospívá i Anthony Giddens (1998, s. 45). Naše poznávání tohoto světa přispívá k jeho nestálému či proměnlivému charakteru. Tedy reflexe procesu postmodernizace ovlivňuje další podobu tohoto procesu a způsobuje jeho akceleraci. Ke zranitelnosti jedinců a společností přistupuje i globalizace civilizačních rizik, která působí nezávisle na místě jejich vzniku.

Sociální svět se stal extrémně rozrůzněný. Uvnitř společností dochází k velké specializaci rolí, zájmů, vidění světa, životních stylů, životních postojů, životních cílů apod. Modernita vede k rostoucí segmentaci a specifické pluralizaci způsobů myšlení, citění a jednání. S kvantitativními nárůsty globality se mění i její kvalitativní stránka, kdy extenzivnost se spojuje s intenzifikací (Kasínek, 2018, s. 139). Je to stav, který předjímal již Émile Durkheim ve svém díle „O společenské dělbě práce“ (2004, s. 375). S rozvojem společenské dělby práce je dřívější mechanická solidarita, která byla založena na maximální unifikaci jedinců, nahrazována organickou solidaritou s rozvinutou dělbou práce, kdy každý jedinec se s postupující modernizací stává autonomní jedinečnou osobností. S tím však narůstá počet voleb, které musí jedinec činit ve všech oblastech života (práce, volný čas, spotřeba, výchova). Před stejnou nejistotou voleb je postaveno i jednání jiných lidí. Funkcionální dělba práce činí nutnou spolupráci uvnitř i vně společností, což je zdrojem bohatství, ale i zranitelnosti. Při našem jednání jsme postaveni před pomyslné černé skříňky (*black boxes*) a přitom na jejich fungování uspokojování našich potřeb a zájmů rostoucím způsobem závisí. Naše rozhodování a jednání je za této situace limitováno důvěrou v jednání jiných subjektů.

Proces modernizace společnosti a změny výkladového paradigmatu se musí nutně odrazit i ve změně pohledu na podobu, příčiny, souvislosti a způsoby

řešení sociálních problémů, včetně implementace právních nástrojů. Tedy s rostoucím počtem systémů pravidel, jejich smyslu a hodnotících řádů se nutně zvyšuje orientační nejistota aktérů jednání. U normativních a hodnotových řádů jsme svědky jejich fragmentarizace a segmentace, což znesnadňuje sociální interakci a kooperaci. Nic už neplatí jako samozřejmé, všechno lze posuzovat z rozdílných perspektiv, což se projevuje v tlaku na respektování legitimity každého, byť odchylného názoru a ve zdůrazňování subjektivního práva (oprávnění) každého být jiný, odlišný. Roste důraz na přístupy kulturního pluralismu a odstranění jakékoliv diskriminace. Moderna tak s sebou přináší i tendence k demokratickým přístupům. Neznamená to ale jen větší prostor individualitě jedince, ideovou pestrost názorů a přístupů a větší prostor pro uplatnění jedince. Jan Keller mluví zároveň o problematické individualizaci modernity, kdy nadšení pro individualismus zakrývá fakt rostoucí sociální nerovnosti, až nesouměřitelnosti ve společnosti (2010, s. 158). To vše zvyšuje naši poptávku po důvěře.

Rysem současné společnosti je rostoucí anonymita a neosobnost těch na jejichž jednání závisí naše existence a náš blahobyt (Sztompka, 1999, s. 13). Všichni ti manažeři, organizátoři, operátoři, poskytovatelé služeb a mnozí další jsou nám neznámi. Obvykle nemáme možnost je ovlivňovat, kontrolovat nebo monitorovat jejich aktivity. Při nespočetných příležitostech musíme spoléhat na efektivnost, odpovědnost a dobrou vůli těchto anonymních významných jiných. Nemáme prostředky překročit anonymní mezeru a nezbyvá nám nic jiného než se uchýlit k důvěře.

Důvěra v právo a její společenské limity

V budování kultury důvěry ve společnosti hraje právo důležitou roli. Důvěru v právo lze chápat jako spoléhání se na právo jako oblast právního života, která v sobě zahrnuje nejen existenci právního řádu a činnost právních institucí, ale i jednání právních subjektů v souladu s právem. Důvěra v právo představuje základ funkčnosti, efektivity a legitimacy práva a právních institucí v právním státě. Je třeba ji nahlížet pojmově širěji, jako určitou hodnotu, cíl či ideál, ke kterému má právní život společnosti směřovat.

Důvěru v právo je třeba chápat jako součást individuálního, skupinového a společenského právního vědomí. Na důležitost právního vědomí upozornil již meziválečný polský právní filosof Leon Petrażycki, který vyzvedl význam právního vědomí chápáním práva především jako psychického jevu. Právní vědomí

je podle Petražyckého jediným reálným (působícím) právem, jež existuje v psychice lidí. Právní jednání toho kterého člověka je ovlivněno jeho zážitky pozitivního práva a intuitivním právem, které je výsledkem vnitřního přesvědčení práva. Intuitivní právo je tvořeno prožitky ovlivňovanými svědomím, hodnotovou orientací, empirickými poznatky i faktickými právními znalostmi individua (srov. Banakar, Travers et al., 2002, s. 37 an). Také významný právní sociolog polského původu Adam Podgórecki, působící v Kanadě, zdůraznil, že právo je především psycho-sociálním jevem, kdy důvěra v právo je součástí právního vědomí. „*Platné právo, které se neshoduje s právním vědomím společnosti, nejenže není účinně realizováno, ale v některých případech může též vést k degeneraci nebo zániku tohoto vědomí.*“ (Podgórecki, 1974, s. 197).

Právní vědomí představuje psychický projev práva, je projekcí právní oblasti do vědomí adresátů práva. Tvoří zprostředkující článek mezi objektivním právem a právním jednáním právních subjektů. V právním vědomí lze rozlišit dvě základních složky právního vědomí, a to znalost práva obsahují prvky poznávací (kognitivní – informace, znalosti) a mínění o právu zahrnující prvky hodnotící (emocionální i racionální hodnotící soudy a představy) a prvky postoje (Cotterrell, 2005, s. 138 an). Regulativní funkce práva je těsně navázána na volní charakter práva. Právní vědomí tak podstatným způsobem určuje vztah právního subjektu k právu a jeho právní jednání. Stav právního vědomí ve společnosti ovlivňuje úroveň důvěry v právo.

Důvěra v právo spočívá na řadě právních principů, které důvěru v právo konstituují. Princip důvěry v právo je těsně svázán zejména s principem právní jistoty, který tvoří základ a součást důvěry v právo. Právní jistotou obvykle rozumíme skutečnost, že se každému ze strany státu dostane efektivní ochrany jeho práv, možnosti výkonu jeho subjektivních práv a v případě porušení právní normy uplatnění pouze právní normou předvídané sankce. Do právní jistoty lze zahrnout rovněž stabilitu práva, zajištění kontinuity práva a aspekt tvorby spravedlivého práva (Holländer, 2017, s. 76). Právní jistota vyjadřuje obecně možnost předvídat postup státních orgánů a vyloučení nahodilosti a zvlů, což vytváří jistotu právního postavení právního subjektu a základ jeho důvěry v právo.

Důvěra v právo je jedním z nejobecnějších předpokladů, který by právo mělo naplňovat a představuje tak velmi obecný princip práva. Viktor Knapp ve své *Teorii práva* v kapitole nazvané důvěra v právo podřazuje důvěře v právo témata právní jistota, nepřipustnost zpětné účinnosti, zákonnost a právo na ochranu. U nepřipustnosti zpětné účinnosti výslovně vyzvedá moment respektování občanyvův důvěry v právo (Knapp, 1995, s. 211). Odborné práce věnované právním

principům obvykle důvěru v právo mezi právní principy v této obecné podobě nezahrnují. Například Wintrova *Říše principů* uvádí pouze zásadu ochrany důvěry, kterou zařazuje do kapitoly mezi nejobecnější principy právního řádu, a specifikuje ji s odkazem na odvětví soukromého práva jako zásadu důvěry v soukromoprávním styku (2006, s. 149, 258).

Právní jistota jako základ a součást důvěry v právo je chápána i jako jeden z účelů práva (Jeremy Bentham). Gustav Radbruch považoval právní jistotu za jednu ze tří komponent (účelů) ideje práva vedle spravedlnosti a účelnosti a oceňoval u právní jistoty její nadstranickost (2012, s. 31 an). Právní jistota představuje záruku, že každému právním subjektu se dostane jeho práva. Právní jistota umožňuje předvídat postup státních orgánů v právními normami upravených situacích, přičemž jejich postup může být uplatňován jen v případech, v mezích a způsoby, které stanoví zákon. Naproti tomu jednání jedince je založeno na zásadě legální licence (zákonného dovolení), která znamená, že právnímu subjektu je dovoleno vše, co není zakázáno z důvodu ochrany druhých a společného (veřejného) zájmu (Gerloch, 2021, s. 35).

Právní jistota zahrnuje i aspekt tvorby práva, která znamená jak stabilitu právní úpravy, tak i její elasticitu při reflektování měnící se společenské reality. Nadměrná produkce právních předpisů, jejich nepřiměřené množství, nepředvídatelné změny a nepřehlednost naopak způsobují a zvyšují právní nejistotu (Gábriš, 2018, s. 193). Právní normy by neměly zahrnovat neurčité pojmy vágního obsahu a neměly by být, až na předem stanovené případy, retroaktivní. To by mělo garantovat dodržování legislativních postupů při tvorbě práva.

Důvěra v právo předpokládá snadný přístup adresátů k právním normám. Tento požadavek konečně od 1. 1. 2024 naplňuje Elektronická sbírka zákonů, která poskytuje bezplatný a nepřetržitý přístup k informacím o platném i minulému právu České republiky v digitální podobě. V právně závazné elektronické podobě nahradila dosud dostupnou listinnou Sbírkou zákonů a nebo častěji užívané hledání právních norem na internetových vyhledávacích.

Důvěru v právo podmiňuje v poslední instanci naplňování principu právní jistoty v oblasti aplikace práva. V kvalitě rozhodování příslušných státních orgánů v individuálních případech spatřoval Jiří Boguszak základ právní jistoty (2001, s. 265). Naproti tomu Viktor Knapp spatřoval základ právní jistoty ve vyváženém vztahu tvorby práva a aplikace práva (1995, s. 206). V aplikaci práva jde z hlediska důvěry v právo zejména o stabilitu soudního rozhodování, která se váže na kvalitu výkladu práva a stabilitu soudního rozhodování. Aplikace práva je spojována s důvěrou zakládající očekávání, že soud v dané věci

rozhodne podobně jako v jiných obdobných případech a pokud by rozhodl odchylně od ustálené rozhodovací praxe, pak své rozhodnutí dostatečně zdůvodní. Ustálenost soudní judikatury umožňuje předvídatelnost soudních rozhodnutí. Z principu právní jistoty lze dovodit zákaz překvapivých rozhodnutí, která předvídatelnost práva a soudního rozhodování ztěžují. Změna judikatury má proto vycházet z přesvědčení, že předchozí judikatura byla nesprávnou interpretací práva (Kühn, 2013, s. 151). Vojtěch Šimíček v této souvislosti konstatuje, že otázku předvídatelnosti soudního rozhodování je nutno rozlišovat z hlediska aplikace práva hmotného a práva procesního. Odklon od konstantní judikatury je pak nutno posuzovat obzvláště pečlivě právě pokud jde o výklad a používání procesních předpisů, které mají garantovat uplatnění hmotných práv (Šimíček, 2005, s. 308). Specifickou situaci představují výjimečné případy uplatnění principu materiální spravedlnosti postaveného nad princip právní jistoty tak, jak je připustil německý Spolkový ústavní soud za určitých okolností v několika svých rozhodnutích (Bröstl, 2024, s. 135).

William Evan, jeden ze zakladatelů kvantitativních výzkumů v oblasti sociologie práva v USA, se na základě řady výzkumných studií zabýval okolnostmi ovlivňujícími dodržování práva (1990, s. 66 an). Z jím učiněných závěrů lze dovodit společenské limity důvěry v právo:

1. Míra znalosti práva
Znalost práva souvisí s dostupností a seznatelností právních předpisů. Úroveň znalosti práva je ve společnosti obecně nízká a značně diferencovaná. Diferenciace znalosti práva ve společnosti vyjadřuje i určitý aspekt mocenského a sociálního rozvrstvení společnosti a je možné i její zneužití ve prospěch určitých sociálních skupin a zájmů. Právo se pak stává výsadou právních specialistů (Podgórecki, 1973, s. 101 an).
2. Promítnutí hodnotového konsensu společnosti v právních normách
Úspěšnost normotvůrce vystihnout obsahově hodnotový konsensus společnosti a promítnout ho do normotvorby je limitována mírou poznání tohoto konsensu a ochotou a zájmem ho respektovat. V pozdně moderní společnosti navíc přistupuje základní problém spočívající v rostoucí hodnotové a normativní heterogenosti společnosti násobené etnickou, národnostní a kulturní diferenciací společnosti (Bauman, 1995, s. 25 an).
3. Komplexita práva
S nárůstem složitosti, mnohotvárnosti a nahodilosti ve společnosti narůstá i komplikovanost práva a riziko zklamání aktéra. Právo má toto

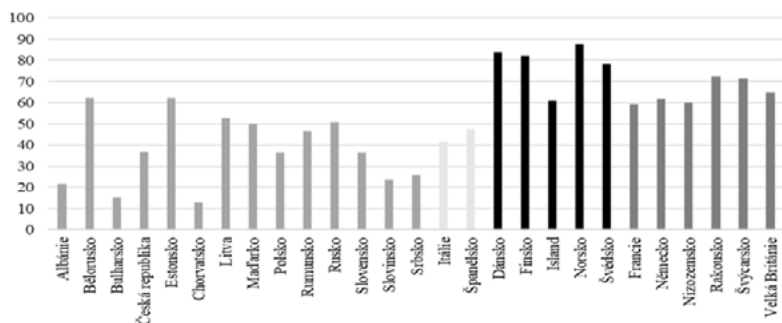
riziko zklamání napomáhat snižovat (Luhmann, 2006). Narůstající složitost práva snižuje důvěru v právo a znesnadňuje právní socializaci.

4. Přísnost legálních sankcí
Důvěru v právo nelze budovat na zpřísnění trestních a jiných právních sankcí.
5. Neodvratitelnost legálních sankcí
Na důvěru občanů v právo a odstrašení potenciálního porušitele práva od protiprávního jednání má podstatný vliv vědomí neodvratitelnosti sankcí, a to podstatně větší než zpřísnování sankcí.
6. Vynutitelnost práva ve společnosti
Úroveň vynutitelnosti práva je ovlivněna daným společensko-politickým systémem. Dlouhé soudní řízení s neodůvodněnými průtahy oslabuje důvěru v právo a funkčnost práva.
7. Stejný (rovný) přístup při vynucování práva
Stejně (rovně) zacházení bez diskriminace a zvyhodňování při vynucování práva je významnou součástí důvěry v právo.

Důvěra v právní systém ČR

Pro porovnání stavu důvěry v právo v České republice ve srovnání s dalšími evropskými zeměmi lze využít výsledků šetření European Values Study Foundation (EVS), které probíhá pravidelně v intervalu cca po 7 letech od roku 1980 ve většině evropských zemích, přičemž Česká republika se ke sběru dat připojila v roce 1991 (Gedeshi et al., 2022 – EVS 2017). V rámci výzkumného šetření je respondentům předkládán dotazník zaměřený na zastávané hodnoty, postoje a názory. Šetření je prováděno na reprezentativním vzorku sestaveném náhodným nebo kvótním výběrem o velikosti minimálně 1000 respondentů za každou zúčastněnou zemi. V rámci šetření byly položeny i otázky zaměřené na důvěru v právní systém.

V důvěře v právní systém Česká republika svými 37 % respondentů důvěřujících právnímu systému zaostává za západoevropskými zeměmi a mezi postkomunistickými zeměmi je na střední úrovni. Rozdílné dědictví komunistických režimů a aktuální stav politického systému se projevuje ve faktu, že mezi zeměmi bývalého komunistického bloku můžeme najít země s výrazně vyšší i výrazně nižší důvěrou v právní systém oproti České republice. V porovnání výsledků za poslední čtyři vlny sběru dat v letech 1991, 1999, 2008 a 2017 je v České

Obrázek 1: Důvěra v právní systém v evropských zemích v roce 2017.

Zdroj: EVS 2017 a analýza dat

republice zřejmý vývoj od optimistického vidění důvěry v právní systém v roce 1991 na úrovni 45 %, přes dramatický pokles a zklamání důvěry na úroveň 24 % v roce 1999, vzestup důvěry v roce 2008 na 36 % a poslední zjištěný stav důvěry v roce 2017 na úrovni 37 %. V letošním roce by mělo proběhnout další kolo výzkumného šetření EVS. S ohledem na opatření omezující některá práva a svobody v souvislosti s proběhlou koronavirovou epidemií a vzhledem k probíhající válce na Ukrajině a Izraelsko-palestinskému konfliktu se důvěra v právo v ČR zřejmě nezvýší.

Závěr

Důvěra se stává nepostradatelnou strategií jak se vyrovnat s neprůhledností a nepředvídatelností sociálního prostředí pozdně moderní společnosti. Bez interpersonální důvěry bychom byli paralyzováni a neschopni jednat. Neméně důležitá je i institucionální důvěra v instituce společnosti, mezi něž patří i právo. Důvěra se za této situace stává významnou součástí našich rozhodování a jednání. Při nespočetných příležitostech musíme spoléhat na efektivnost, odpovědnost a dobrou vůli anonymních aktérů okolního světa.

Proměnlivost a neurčitost společenských vztahů spojená s pluralitou způsobů myšlení, jednání, idejí a hodnotových a normativních systémů ve společnosti staví právo do nové situace. Právo pozdně moderní společnosti se stává

jediným normativním systémem se všeobecnou závazností. Na právo jsou tak ze strany společnosti kladeny rostoucí požadavky a nároky. Právo stále více nahrazuje neformální mechanismy rozhodování a řešení interpersonálních a sociálních konfliktů a sporů. Místo domluvy nebo řešení sporu za pomoci dřívějších lokálních autorit (starosta, farář) mají lidé tendenci obracet se stále častěji se svými záležitostmi na právo a spojují s ním velká očekávání.

Důvěra v právo představuje typ institucionální (systémové) důvěry vyjadřující stav přesvědčení společnosti o spravedlnosti práva a obecné uznání práva jako nástroje pro řešení záležitostí jednotlivců, sociálních skupení a společnosti. Promítá se do legitimity práva reflektující akceptaci práva a právních institucí ve společnosti a víru ve správnost a spravedlnost práva. Představuje zároveň jeden z předpokladů fungování demokratického právního státu jako základního právně politického rámce fungování práva a demokratického politického systému.

Seznam literatury

- Banakar, R., Travers, M. et al. (2002). *An Introduction to Law and Social Theory*. Hart Publishing.
- Bauman, Z. (1995). *Úvahy o postmoderní době*. Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Beck, U. (2004). *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Beck, U. (2007). *Vynalézání politiky: K teorii reflexivní modernizace*. Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Boguszak, J., Čapek, J. a Gerloch, A. (2001). *Teorie práva*. Eurolex Bohemia.
- Bröstl, A. (2024). *O právnem štáte*. Kalligram.
- Cotterrell, R. (2005). *The Sociology of Law: An Introduction*. Oxford University Press.
- Durkheim, É. (2004). *Společenská dělba práce*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, v.v.i.
- Evan, W. (1990). *Social Structure and Law: Theoretical and Empirical Perspectives*. Sage Publications.
- Gábriš, T. (2018) Dynamika a stabilita práva. In *Aktuálne otázky teórie práva*. Právnická fakulta UKo.

- Gedeshi, I., Pachulia, M., Poghosyan, G. (2022). *European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017)*. GESIS. <https://doi.org/10.4232/1.13897>.
- Gerloch, A. (2021). *Teorie práva*. Aleš Čeněk.
- Giddens, A. (1998). *Důsledky modernity*. Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Hardin, R. (2002). *Trust and Trustworthiness*. Russell Sage Foundation.
- Holländer, P. (2017). *Příběhy právních pojmů*. Aleš Čeněk.
- Kasinec, R. (2018). Globalizácia práva. In *Aktuálne otázky teórie práva*. Právnická fakulta UKo.
- Keller, J. (2000). *Vzestup a pád středních vrstev*. Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Keller, J. (2009). *Nejistota a důvěra aneb k čemu je modernitě dobrá tradice*. Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Keller, J. (2010). *Tři sociální světy*. Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Kelsen, H. (1961). *General Theory of Law and State*. Russel & Russel.
- Knapp, V. (1995). *Teorie práva*. C. H. BECK.
- Kühn, Z. (2013). Časová působnost judikatury. In M. Bobek a Z. Kühn (eds.). *Judikatura a právní argumentace*. 2. vyd. Auditorium.
- Luhmann, N. (1979). *Trust and Power*. John Wiley.
- Luhmann, N. (2006). *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*. Centrum pro studium demokracie a kultury, v.v.i.
- Maršálek, P. (2018). *Příběh moderního práva*. Auditorium.
- Petrusek, M. (2006). Společnost důvěry. *Sociologická encyklopedie*. [https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Spole%C4%BDnost_d%C5%AFv%C4%9Bry_\(PSpol\)](https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Spole%C4%BDnost_d%C5%AFv%C4%9Bry_(PSpol)).
- Podgórecki, A. et al. (1973). *Knowledge and Opinion about Law*. Martin Robertson.
- Radbruch, G. (2012). *O napětí mezi účely práva*. Wolters Kluwer.
- Sedláčková, M. (2003). Sociologická teorie důvěry Piotra Sztompky. In J. Šubrt (ed.), *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica. Studia Sociologica XIII – Aktér, instituce, společnost* (s. 73–102). Karolinum. <https://www.soc.cas.cz/en/publication/sociologicka-teorie-duvery-piotra-sztompky>
- Sedláčková, M. (2012). *Důvěra a demokracie. Přehled sociologických teorií důvěry od Tocquevillia po transformaci v postkomunistických zemích*. Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Sztompka, P. (1999). *Trust. A Sociological Theory*. Cambridge University Press.

- Šimíček, V. (2005). *Ústavní stížnost*. 3. přeprac. a aktualiz. vyd. Linde.
- Wintr, J. (2006). *Říše principů. Obecné a odvětvové principy současného českého práva*. Karolinum.